

LUND UNIVERSITY

Fyra gånger Erik den fjortonde. Stilprov ur den svenska dramatikers historia

Bjerstedt, Sven

Published in:
Språk och stil

2003

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Bjerstedt, S. (2003). Fyra gånger Erik den fjortonde. Stilprov ur den svenska dramatikers historia. *Språk och stil*, 13 N.F., 195-214.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Bjerstedt, Sven:

Fyra gånger Erik den fjortonde. Stilprov ur den svenska dramatikers historia,

Språk och stil: tidskrift för svensk språkforskning, 2003, 13 N.F. s.195-214.

Fyra gånger Erik den fjortonde

Stilprov ur den svenska dramatikers historia

Av SVEN BJERSTEDT

En fyra hundra år gammal dramatisering av Richard III:s liv fångar än idag publikens intresse. Lika långlivade teaterpjäser har skrivits i flera länder, men knappast i Sverige. Svensk dramatik före Strindberg spelas mycket sällan. Bristen på nämnvärda dramatiska författarbegåvningar – med få undantag – är förstås huvudskälet till detta. Ett annat är att svenska språket förändrats genom seklerna: tidsbunden språkdräkt gör ibland även de främsta författare svåråtkomliga för sentida mottagare.

Föråldrade dramatiska texter skänker ändå en bild av vad som en gång – i bästa fall – var levande teater, och de ger relief åt det som vi idag betraktar som användbart. Vi kan beteckna Strindberg som en dramatikers nydanare – men vi förstår det knappast, om vi inte kan jämföra honom med hans föregångare. De fåtaliga undersökningar som gjorts av Strindbergs dramaspråk (till exempel Liljestrand 1976, 1980, Törnqvist 2001) intresserar sig dock knappast för detta. Syftet med det följande texturvalet är att i all enkelhet erbjuda en möjlighet till sådana jämförelser.

Urvalet knyts samman av sitt ämne: den tragiske kung Erik XIV. Flera dramatiker har fängslats av honom: Bengt Lidner, Frans Michael Franzén, Bernhard von Beskow, Johan Börjesson, Edvard Bäckström och August Strindberg. I texturvalet är Franzén och Bäckström inte representerade. Hur de fyra övriga hanterar några »typiska» scener kommer att exemplifieras i korta stilprov. Inramningen skall här begränsas till några inledande litteraturhistoriska notiser och några avslutande iakttagelser av stilistisk art.

Bengt Lidner 1782

Då Strindberg 1899 skrev skådespelet *Erik XIV* var han alltså långt ifrån den förste dramatiker att utnyttja den olycklige monarkens liv som dramatiskt

stoff. Mer än hundra år tidigare kom Bengt Lidners (1757–93) »sorgspel» med samma titel, skrivet under Lidners av Gustav III bekostade studieresa till Göttingen och Paris, där Lidner enligt Warburg (1912 sp. 387) studerade »de olika dramatiska riktningar, som då bröto sig (klassisk fransk tragedi, borgerligt drama, den 'dystra' genren, operan o.s.v.), och han torde haft svårt att smälta de skiftande intrycken till en helhet».

Schück (1935 s. 358 f.) poängterar inflytandet från »det patetiska hos Shakespeare»: »ett modernt drama, som ständigt bryter mot de fransk-klassiska reglerna, ett drama om mord, som utföras inför åskådarnas ögon, fängelsehålor, vanvetsscener, [...] ett allmänt blodbad på alla de spelande».

Dramatikern Lidner stod den känslösvallande lyrikern nära. E. N. Tigerstedt (1971 s. 205) påpekar hur Erik XIV:s »i grälla färger målade blodiga öden bli blott förevändningar för patetiska deklamationer – onekligen med större liv och glöd än hos Leopold eller Adlerbeth. Det är den yttre isolerade effekten han eftersträvar, utan hänsyn till den konstnärliga enhetsverkan».

Dramats heterogena karaktär påtalas också av Sverker Ek (1967 s. 519), som där finner »långa corneilleska orationer» och verser som påminner om Creutz' »Atis och Camilla» – men också en lång rad ställen som leder tanken till särskilda scener i *Hamlet*, *Romeo och Julia*, *Richard III* o.s.v.

I mycket gör de tre första akterna intryck av en regelbunden franskklassisk tragedi. [...] Fjärde och femte akterna, som behandlar Sturemorden och dessutom medför Erics, Stenbocks och de tre uppträdande damernas död, rör sig i en starkt Shakespeareinspirerad undergångsvärld. [...] [Denna kontrast] röjer att styckets gestalter inte kan hänga ihop efter de begrepp vi har om människoskildring. Någon karaktärsskildring är det inte fråga om [...] tragedin får i slutakterna allt mer tycke av en melodram.

Lidners *Erik XIV* trycktes först 1800 och uppfördes inte förrän i november 1843 (åtta föreställningar på Anders Lindebergs »Nya teatern» i Stockholm). »Om Lidner levat nu – skrev Aftonbladet – skulle han räknas 'till den nyfranska skolans mest excentriskt-romantiska Hoffmanno-diaboliska författare'» (Norden-svan 1918 s. 16).

Bernhard von Beskow 1827

År 1827 utgav den blivande akademisekreteraren Bernhard von Beskow (1796–1868) sitt dramatiska förstlingsarbete *Erik XIV* i två delar: »Erik konung» och »Eriks försoning». Om tankarna bakom denna uppdelning av dramat, som han själv menar »i afseende på formen, icke ägt någon föregångare inom vår litteratur», skriver Beskow själv (1827 s. ii f.) i företalet:

Nästan hela hans lefnad är en fortgående Tragedi, en beständig strid mot ett öfvermåktigt öde, som gjorde sjelfva hans dygder til medel för hans undergång. Af denna orsak, och för at kunna upfatta icke alenast katastrofen, utan äfven i handling framställa de förberedande händelserna, (hvilka endast i form af recit kunnat anbringas, om stycket skolat behandlas som en Tragedi i vanlig mening), har förf. trott sig handla närmast i öfverensstämmelse med ämnets natur, då han framställt Erik i tvenne olika taflor, af hvilka den ena skulle äga til föremål at tekna hans *fall* och den andra hans *försoning*. Eriks egen karakter ger härtill en ännu starkare anledning.

Beskow hade försiktigtvis vänt sig till en hel rad kritiska auktoriteter för att låta dem granska manuskriptet: Leopold, Franzén, Järta, Geijer, Atterbom m.fl. De råd han fick gällde mest detaljer, men bedömarna vände sig också mot författarens avvikelser från historien, mot hans alltför påfallande idealiseringar av Erik och Johan, samt mot språkets väl moderna prägel. Hans Järta anmärkte också att kung Eriks gestalt blev osannolik därför att han egentligen bestod av två personer, »en nästan till fullkomlighet god och ädel» och en »vild och rasande» (Rydell 1928 s. 52 f., 214).

Järta höjde dessutom ett varnande finger: från politisk synpunkt vore det farligt att låta trycka Beskows pjäs, ännu mer att sätta upp den. Dessa farhågor verkar överdrivna, även med tanke på tidens benägenhet att finna aktuella anspelningar i en litterär text. Beskows kung Erik är verkligen mycket idealiserad, samtidigt som den historiska troheten är grundligt underbyggd (författaren säger sig ha ägnat »obeskriflig möda» åt historiska studier, troligen med Olof Celsius d.y.:s *Konung Eriks XIV:s historia* som huvudkälla). Atterbom och andra bedömare delade inte Järtas synpunkt (Rydell 1928 s. 193, 234).

Underrubriken »dramatisk dikt» säger sig Beskow ha lånat från Schillers *Wallenstein*. Han är påfallande angelägen om att inte låta sin »poëtiska fiktion» tumma på den historiska sanningen:

Detta äger sin grund, dels i författarens egen brist på detta förskönings-medel, dels äfven i hans öfvertygelse, at historiska karakterer, jemväl inom konstens område, äro, på visst sätt och til en viss grad, heliga, och at man ej äger rätt, at förändra dem efter behag. [...] Äfven händelserna äro oftare skrifna med historiens griffel, än teknade med diktens pensel. (Beskow 1827 s. iv f.)

Jämte Schiller nämner Beskow (i brev till Järta) också Shakespeare som förebild i avseende på formen. Geijer ansåg att Beskow borde lärt mer av Shakespeare för teckningen av kung Eriks »herrlighet och ryslighet». Något av den polyfona kompositionen och personteckningen har Beskow ändå hämtat från Shakespeare, och skildringen av folkmassan i riksdagsscenen är en typisk Shakespeare-efterbildning (Rydell 1928 s. 126 ff., 256).

Pjäsen uppfördes inte (trots att Beskow en kort tid var chef för Kungliga teatern), och den har inte tryckts om.

Johan Börjesson 1846

En annan akademiledamot, hovpredikanten Johan Börjesson (1790–1866), »den siste fosforisten», skrev sitt sorgespel *Erik XIV* 1843. Börjessons livsöde som dramatiker är säreget: fram till 50-årsåldern hindrades hans konstnärsdrift av bundenheten till det ensamma prästyrket. När manuskriptet till *Erik XIV* väl var färdigt, hade det en lång väg till scenen (bl. a. tillbringade det ett år på en hylla i Emilie Höggqvists garderob!), men dramat sattes slutligen upp på Kungliga teatern 1846. Georg Nordensvan (1918 s. 45) har skildrat mottagandet. Pjäsen vann »avgjord och stor framgång» men tycks ändå ha mött mycket olika reaktioner i samtiden: Geijer talade om dess »friskhet, kraft och ursprunglighet», Nils Arfwidsson menade det vara skrivet med »inspiration och divination», J. V. Snellman fann det vara »ett fulländat mästerstycke» – medan den gamle Carl Gustaf von Brinkman om »denna vämjeliga smörja», detta »poetiska missfoster», utbrast: »Jag tror aldrig någon rimmande slyngel har så förgat mig som denne.» (Slyngeln var vid denna tid en 56-årig prost.) Nordensvans egen bedömning är positiv: »ett starkt, temperamentsfullt, originellt diktverk, överskådligt och klart komponerat, följdriktigt genomfört med dramatisk fart i en rad verkningsfulla scener, burna av en flödande yppig lyrik i konstfullt lagda verser». *Erik XIV* trycktes i flera upplagor och utkom två gånger i tysk översättning. Börjesson skrev senare ytterligare ett antal – mindre framgångsrika – pjäser med samma ämne.

Gerda Rydell (1928 s. 211 ff.) framhåller flera kvaliteter i Börjessons historiedramatik som höjer den över samtiden, ja, gör att han kan ses som en föregångare till Strindberg. Det gäller inte hans språk; pjäserna är »ordrika till ytterlighet» och fyllda av »förfärligt floskulösa versscener». Men Börjesson kan »karaktarisera impressionistiskt och få fram det individuellt egendomliga», han kan »göra sina hjältar sannolika även som historiska personligheter», han har »dramatikerns blick för konflikternas sammanställning och lösning, för rytmen i karaktärernas och viljornas friktion», och han ger kung Erik en »fullständigt modernt tecknad psykologi».

Synen på »realism» i det historiska dramat var under denna period annorlunda än nu: realistiskt var det som diktades i exakt trohet mot etablerade historiska fakta. En psykologisk realism var knappast känd. Hos Börjesson finner

dock Rydell realistiska ansatser, både i personteckningen och t.ex. i massscenen då folket bryter sig in hos Göran Persson: »en scen som icke skulle behöva skämmas för sig hos Strindberg» (s. 276). De blodigaste scenerna i Erik XIV:s historia, t.ex. då »Sturarna släpa sig omkring på scenen i sitt blod», får hos Börjesson en utförlig framställning som Rydell har ytterst svårt för: »en äcklig blandning av sensationslystnad och sentimentalitet [...] ordsvallet stryker under varje moment så energiskt, drar fram och suger ut varje möjlighet till själs-tortyr på ett sätt, som kunde misstänkas hänga samman med författarens långa vana att pressa oskyldiga texter att passa för långa och gripande väckelsepredikningar» (s. 277 f.).

August Strindberg 1899

Henrik Schücks (1935 s. 139, 187) omdömen om Beskow, Börjesson och Bäckström är lakoniska: den förste kännetecknas av »oförmåga», den andre är »ännu svagare», och för den tredjes dramatiska försök »räckte krafterna ej till». Vid seklets slut kommer så August Strindbergs *Erik XIV*. Med Strindberg har något avgörande hänt svensk dramatik: den har fått liv. Tigerstedt (1971 s. 348 f.) har sammanfattat omvälvningen:

Varken Bernhard von Beskow, Johan Börjesson, August Blanche, Frans Hedberg, Edvard Bäckström eller ens J. J. Wecksell hör som dramatiker till de levande svenska diktarna. Vad de saknade var mindre poetisk begåvning än sinne för det dramatiska, för skådespelets teknik och dialogens utformning. Allt detta ägde Strindberg dels av naturen – han såg, har det sagts, livet som en maktkamp, ett drama – dels förvärvade han det under sina hundår som skådespelare. Hans förmåga att utnyttja scenens möjligheter och hans blick för dess krav ställa honom i jämbredd med den europeiska litteraturens största dramatiker – en Shakespeare, en Molière, en Ibsen. En pjäs av Strindberg är aldrig ett rent litterärt verk; den är inte enbart eller ens i första rummet avsedd att läsas; den skall uppföras, åses, upplevas.

Det svenska historiska dramas problem hänger enligt Gunnar Ollén (1982 s. 314) samman med »en ständig växelverkan mellan historikerns fakta, diktarens fantasi och skådespelarens och regissörens tolkning. [...] Levande genom tiderna är i längden bara målarkonst av Strindbergs märke [...] en målning med skapande fantasi, en associationskonst, intuitivt anknyttande till det evigt mänskliga.» I utlandet har *Erik XIV* kommit att bli Strindbergs mest uppskattade historiedrama – inte minst i öst, där förstås intresset för den respektlöst skildrade kungamakten kunde motiveras ideologiskt.

Strindbergs *Erik XIV* skrevs i juli 1899, trycktes under hösten och uruppfördes redan i november samma år. »En karaktärsteckning av en karaktärlös människa, det är min Erik XIV», skrev han i Öppna brev till Intima teatern. Författarens vilja att historiskt omvärdera huvudgestalterna är tydlig, och redan trettio år tidigare hade han gjort ett försök i samma riktning: i september 1870 brände den unge Strindberg ett Erik XIV-drama där Göran Persson skulle tecknats som »adelshatare och en folkets man». Inför Anders de Wahl, som skulle spela rollen vid urpremiären 1899, underströk Strindberg att kungen är »lynessjuk [---] drucken, uppriven, epileptisk [---] men icke galen, förrän efter barnarovet och sturemordet» (Ollén 1982 s. 308 ff.).

Texturvalet

Det är påfallande hur Erik XIV:s yngre samtida Shakespeare på olika sätt har kommit att färga alla dessa dramatiseringar (se vidare Molin 1931). Hos Lidner är han i hög grad närvarande i det demoniska, i de scener som vetter mot undergångens avgrund. Hos Beskow är krönikespelets form påtaglig, även om han mellan polerna poet/hävdatecknare intar en position långt från Shakespeares. Börjesson tycks i formellt hänseende också starkt influerad av Shakespeare men är väl för mycket översvallande lyriker. I Strindbergs kungadramer, slutligen, är Shakespeares krönikespel förstas en central förebild för den polyfona kompositionstekniken.

På de följande sidorna ges en möjlighet till jämförande stilstudier: tre scener i vardera fyra »versioner» (Lidner, Beskow, Börjesson, Strindberg). Att finna scener med identiskt »ämnesinnehåll» har inte varit möjligt; förutom stilen skiftar naturligtvis också författarnas perspektiv på rollfigurer och skeenden. Först möter vi kung Erik och Göran Persson i samtal om hertig Johan; i den andra scenen Erik och Karin Månsdotter; i den tredje ger de fyra dramatikererna sina versioner av mordet på Nils Sture.

1. Erik XIV och Göran Persson

Lidner:

PEHRSSON.

Monark, den är ej värd at kunna göra godt,

Som ångrar hvad han gjort, om otack blir dess lätt.
Jag går at forrska ut hvad nu bland folket händer.
Om Johan, som jag tror, sin uprors-fackla tänder,
Släck henne och hans lif. Du ej at välja har.

ERIC.

Jag är af Vasa blod; hur kan jag bli barbar?

Beskow:

PERSSON.

Hör äfven mig, o Konung! Låt ej svaghet
Och äldrens rädsla ympas i din själ.
Vet, lagens svärd är i en Konungs hand
Achillevs lans, som helar, der den sårar.
Tag efterdöme af din store fader,
I lugnets stunder mild, i faran kraftig.
En jernhand Statens tömmar föra bör,
Och sjelfva solens son blef dödens offer
Då fadrens spann med veklig hand han förde.
[---]

ERIK.

O, at min hand ej hämmat straffets blix,
När den för första gången rättvist tändes!
Då hade billigt synts hvad nu syns hårdt.
Med stränghet börje den, som vill regera,
Men den, hvars första ord blott är förlåta,
Han med sin första svaghet sålt sitt lugn.
Nej, det är tid, från villan återvända.
Et thordönslag! och uti helig tystnad
Skall hela Sverge lystna til min röst.

Börjesson:

ERIK.

Si, han rustar sig
I Wadstena, och flockar utaf missnöjd adel
Slå ned kring honom, som kring rofvet korpar.
Och broder Carl, som smekt och älskat, burit
Jag har på dessa armar, hvilkens lekar
Jag tusen gånger tillställt, lifvat –
Han är ock med! [---] det vara skall fördömd
Otacksamhet –

GÖRAN.

Hvad annat skall det vara?

ERIK.

Du dömmar alltid människorna.....

GÖRAN.

Riktigt! [---]

Sitt Sverige, länge plundradt, sargadt, blottadt
 Af in- och utländsk hand, er fader byggde
 På de af honom visligt, lyckligt laggda
 Två grunder: Arfriket – Reformationen.
 Och fiende till båda först och sist
 Är Hertigen – kungslysten af naturen,
 Omvänd af kärleken till Katholik;
 Med honom adeln, som blef Lutheran,
 Att med er fader kyrkan plundra få,
 Och med er bror affälling gerna blir,
 Att kungamakten plundra få också.
 Er fiende är *han* – med honom *de*.
 Ni hade *honom* nyss – här vill jag *dem* er ge.
 (*framräcker domen*)

ERIK (*springer opp, läser*)

Grefvarna Svante – Nils – och Erik Sture....
 Ha, den Riksföreståndar-racen! – Lejonhufvud –
 Hm! Stenbock! – – Idel ståtliga högdjur,
 Som stå mig inom skotthåll. Kunglig jagt!
 Der flyger pilen af – de *falla* – alla!

Strindberg:

HOVMAN.

Hertig Johan är i hemlighet vigd med den polska prinsessan...

ERIK *sätter sig*.

GÖRAN PERSSON.

Då äro vi räddade; låt mig nu sköta spelet!

ERIK.

Jag förstår intet.

GÖRAN PERSSON.

Hertigen har genom denna självrådiga handling brutit Arboga artiklar och därtill
 ingått alliance med främmande makt. Sänd alltså flottan ut och fångsla honom,
 så skola vi sedan öppna rättegång; högmålsprocess! Duger det?

ERIK.

Ja, men vad får jag?

GÖRAN PERSSON.

En fiende mindre, och en farlig sådan!

ERIK.

Brödrastriden, folkungaleken är icke slut.

GÖRAN PERSSON.

Nej, så länge hertig Johan lever, som genom sin mor förer folkungablod från
 kung Valdemar, blir ingen frid i landet! *Till Hovmannen*. Befall riksamiralen
 Horn genast infinna sig hos konungen, så skall vilda jakten snart vara i gång!

ERIK.

Är det du eller jag som är kungen?

GÖRAN PERSSON.

För ögonblicket syns det vara jag!

ERIK.

Du är mig för stark, Görän!

GÖRAN PERSSON.

Inte alls! Det är du som är för svag!

2. Erik XIV och Karin Månsdotter

Lidner:

CATHARINA.

Ack, hvilket lyckligt möte!

Se här, min dyre Kung, uti Dit öma sköte

Jag Dig och Svenska Thron en Vasa Ättling ger.

Hvad lycka – – – – Store Gud! – – Du häpen på mig ser!

Du suckar! – – – – Min Gemål! – – – – då alt jag hoppas borde – –

Männ Eric ångrat har de löften han mig gjorde,

Den trohet han mig svor? Dock nej, jag irrar mig;

En kärlek, fri och öm, hur kan han ångra sig?

[---]

ERIC.

Gud! om åt detta barn min thron Du ämnat har,

Tänk på den fordna tid, då Vasa spiran bar.

Det är ju detta blod, hvari behag Du funnit,

Som fäcktat för Dit namn och för Din ära runnit.

Du svurit har och sagt: »Om den til Kung jag gör

På mina vägar går och mina stadgar hör,

Vil jag hans ålderdom med nåd och lycka kröna,

Och barn och barnabarn i tusen led belöna.»

Gud! til Din Thron i dag jag denna oskuld bär;

Fyll nu Dit löfte opp; det Vasas ättling är! [---]

Farväl! Du känner mig, för afsked mig förskona.

CATHARINA.

Nej hålt! med mig, min Kung, Du delat har Din Krona.
Den rätt, at dö med Dig, hör då Din Drottning til.

ERIC.

Dit Barn?

CATHARINA.

Mit Barn! ack Gud! mig hjertat brista vil.

*Beskow:*CATHARINA (*ensam, vid sin harpa. Spelar och sjunger.*)

Min framtid är en dröm ibland de döde,
En tårfull bild, som sig i svepning klär.
En fallen engel är mit hela öde
Och alt mit lif en flykt från Eden är.
Ej någon morgon blommans lif förnyar,
Som föll, i knoppning, under stormars hot.
Nej, borttom grafven, borttom jordens skyar,
Der skall jag först af lugnet tagas mot.

(*Blir varse Erik och stiger bestört opp.*)

Ack, Herre!

ERIK.

Afbryt ej din ljufva sång!

Man sagt, at du var sjuk. Så skön ej nånsin

Jag dock dig sett. [---]

CATHARINA.

Min Konung!

ERIK.

Nej, Cathrina!

Ej detta kalla språk! Jag hatar det.
Jag Konung? Usla ord! Min kärlek står
Lik en skeppsbruten på ett skär, och darrar,
At du den rika, du en herrskarinna
Af stranden, dit hans hopp sig frelst,
Skall åter stöta honom ut på djupet.
O, har du älskat? Nej, du har det ej.
Men kärlek är ju et behof bland englar.

Börjesson:

DROTTNINGEN.

Ack, att jag dig har lyckats återfinna!

Uti slottets salar alla

Ingen hör jag eller ser,
Och på mina rop, som skalla,
Endast echo svar mig ger.
Slutligt larm och rop mig kalla
Hitåt. Gudskelof, vi funnit –
Jag min make, *han* sin far!
Nu, då jag dig ändtlig hunnit
All min ängslan har försvunnit.
Och ej ondt dig träffat har,
[---]

Store Gud, är här då fara?

ERIK.

Fara ej blott – säkert fall!
Nästa ögonblicket svara
På vårt ödes fråga skall;
Måtte Herren er blott spara!
[---]

DROTTNINGEN.

Här vi tryggt och trofast dröje,
Lugn och stark jag finner mig;
Nöd och död som lust och nöje
Blott vi dela få med dig,
Tacksam blick till Gud vi höje.

Strindberg:

ERIK.

Det är en förfärlig hetta och kronan pressar svetten ur håret!

KARIN MÅNSDOTTER *in.*

Förlåt, käraste, men barnen ha en bön, som är rätt oskyldig för övrigt.

ERIK *blid.*

Säg ut bara!

KARIN MÅNSDOTTER.

De skulle så gärna vilja se kungen, som de säger!

ERIK.

Vi ses ju alla dagar... Jaså, de menar kungen i krona, teaterkungen. Nå, låt dem komma in då!

KARIN MÅNSDOTTER *vinkar åt den efter henne öppna dörren.*

Kom, små!

GUSTAV och SIGRID *in, hand i hand med dockor, fram mot Erik och falla på knä.*

ERIK.

Hör ni småkräk, inte ligga på golvet. *Han böjer sig ner och tar upp dem, en på var arm.* Se på lullull, nu!

GUSTAV *hanterar hermelinerna på manteln.*

Se, Sigrid, att det är rättor på kappan!

SIGRID.

Nej, jag vill inte se på jättorna!

3. Mordet på Nils Sture

Lidner:

ERIC (*ränner emot Sturen med en dolk och sticker honom.*)

Fall, offer för min hämd; hon aldrig kunnat finna

Et bättre ögnablick Dit blod at låta rinna. [---]

Om lif jag, lik en Gud, åt döda kunde gifva,

Mit enda nöje blef at mörda och at lifva.

Ah! Du en lagkrönt Kung ostraffad ej bedrog.

Kom, skugga af min vän, och se hvad hämd jag tog,

Ja, Pehrsson, et förbund med Dig Din Kung vil göra.

Du måste Sturens lik i natt til fadren föra,

Som kanske i en dröm på detta ögnablick

Den seger sjungas hör som af Dit mord han fick.

Beskow:

(Erik synes i fonden i en häftig strid med sig sjelf. Än tyckes han vilja störta fram, än håller han sig, efter en inre kamp, tillbaka. Omsider vacklar han med osäkra steg fram til Sturen, som vid hans anblick störtar på knä, och sårar honom med en dart i armen.)

ERIK (*med dof röst*).

Dö, förrädare! –

STURE (*drager dolken ur såret, aftorkar den, kysser derpå, och återlemnar den åt Konungen*).

Min Kung, du irrat dig. (*Med stolthet.*) Jag är en Sture!

(Vakt synes i fonden med facklor. Bland dem Persson, insvept i en mantel.)

ERIK.

Ha, – du har rätt!

Börjesson:

ERIK.

Du flyr mig icke undan, som du tror;

Jag huggit tag i dig med mina klor,

Jag trycker hårdt och tätt mig till din sida,

Jag suger fast mig vid ditt hjerta – bida!

[---]

STURE.

Ack, skona mitt unga, oskyldiga lif!

ERIK.

Jag söker ditt hjertblod – fort, hit det gif!

STURE (*drager dolken ur sin arm, nalkas Konungen, kysser dolken, faller på knä och räcker honom den*)

Det qväller re'n ur flera djupa brunnar;

Det beder er med röda, röda munnar:

»Låt våra klara bäckar er försona;

De sista dropparne, o herre, skona!»

ERIK.

Det är de sista just jag vill utsöka;

De andra stilla törsten ej – blott öka.

[---]

På mig med kärlek ingen menska tänker,

Mitt hat jag därför alla menskor skänker.

O, att hvart hjerta här framför mig låge

Och i sitt blod jag spritta för mig såge!

[---]

STURE (*sedan han en stund legat som död, reser sig obetydligt på ena armen*)

Slut – tidigt, bittert slut! Bedragen – gäckad

På lifvets alla långa löften – fläckad

Min ära – ungdom sköflad – skördad,

Ej uppå ärans fält, o nej, lönnmördad!

Tungt lifvet är, men tyngre döden! –

Farväl, J mina korta, sorgsna öden!

Du solens ljus – du ungdom i min själ –

Mitt hjertas brud – mitt fosterland – farväl! (*faller ner*)

Strindberg:

ERIK *in, upprörd.*

Det var lögn, förstås, att Johan var lössläppt; det är lögn alltsammans, hela världen och himlen med: världsfursten är också kallad lögnens fader, se Matthei evangelium åttonde kapitel, elfte och tolfte versarne i 1541 års upplaga... Emellertid vandrade jag från gemak till gemak... tänk de djävlarne hade inte bäddat opp ännu i sängkammaren... från sal till sal utan att råka en människa. Hela slottet är övergivet som ett sjunkande skepp och nere i köken var hemskt; pigorna hade stulit kryddor och matvaror, vars spillror lågo kringströdda, och lakejerna hade proppat opp vinflaskor... Emellertid...

GÖRAN PERSSON.

Var du ner i källarne också?

ERIK.

Inte alls! ... Emellertid, se nu så här ser ut! Där ligger kronan och där ligger manteln, Svea rikets regalier... men se på den här lilla kängan; tänk den lilla foten som har gått sned klacken... det är Sigrids... det är verkligen sanning att jag skäms, men ingen undgår sitt öde och jag har aldrig undgått mitt... min far sa att det skulle sluta illa för mig; hur kunde han veta det, om det ej var så skrivet; och vem kunde ha skrivit det om icke den som förut bestämt det! Men det värsta var när korpraln stack ut ögat på Nils; korpraln är enögd som bekant, och när han stack sa han: Där har du för Väktar Vindöga, och öga för öga! Varav jag slöt att Nils någon gång förut hånat korpralen för hans lyte. Därav se vi hur allting går igen och att Nils, som man säger, föll på sin gärning.

GÖRAN PERSSON.

Är det kol på dem, alltså?

ERIK.

Du får inte fråga så mycket, Göran. Och så stack han Svante vildsvin och Erik och de andre gökarna... Tyst, nu kommer det värsta; när korpraln skulle sticka den gamle så blev den djärv och förklarade att ständerna frikännt honom samt bad mig bevisa mina anklagelser. Tänk den hunden vill att jag ska bevisa att han kallat mig dåre mitt i ansiktet, bevisa, att han således begått majestätsbrott, bevisa att han hyllat landsförrådaren... Då blev jag så ursinnig att jag befallde exekution... men då skrek han: rör inte oss... – han mente Sturarne – för då dör dina barn, som äro de våras gisslan! Gisslan? Kan du förstå vad det ordet sade mig? Jag såg de små avrättade på Hörningsholm; ville återkalla befallningen, men det var för sent! ---

GÖRAN PERSSON.

Än sedan då?

ERIK.

Det var en ömklig syn och det finnes hos varje människa i hennes dödsstund något subliment; det är som om skräpuken föll och fjärlin flög ut. Det där tålde jag inte vid...

GÖRAN PERSSON.

Nå men dödade du någon?

ERIK.

Nej; jag stack Nils i armen bara, men det dog han inte av! I alla fall, det var rusligt, och jag önskar nu det aldrig hade skett!

Stilistiska iakttagelser

De anförda exemplen är ju formellt mycket olika. Utvecklingsgången alexandrin–blankvers–prosa speglar en av de historiska förändringarna i det drama-

tiska skrivsättet. Några omdömen om de olika skådespelens litterära värde tillåter inte heller dessa korta textprov; här följer endast jämförelser beträffande några enskildheter, främst syntax och bildspråk.

Versmått och syntax. Lidner skriver genomgående mycket regelbundna alexandrin. Versgränserna svarar som regel mot syntaktiska gränser. Mot slutet av dramat blir rytmen livligare genom pauser – någon gång fördelas en enda alexandrin på sju repliker!

Det språkliga uttrycket är hos Lidner ofta mycket rakt. Den veke och ädle kung Erik formulerar sitt dilemma närmast slagordsmässigt: »Jag är af Vasa blod; hur kan jag bli barbar?» Avvikelser från »naturlig» (prosa-)ordföljd förekommer visserligen ofta men mestadels för rimmets skull: »Du ej att välja har»; »Du delat har Din krona»; »mig hjertat brista vil» etc. Någon gång blir syntaxen iögonenfallande krånglig, som i den melodramatiska mordscenen:

Du måste Sturens lik i natt til fadren föra,
Som kanske i en dröm på detta ögnablick
Den seger sjungas hör som af Dit mord han fick.

Hagbergs Shakespeareöversättning har inte kunnat prägla blankversen hos Beskow och Börjesson. Beskows retoriskt ståtliga vers har snarast influerats av Schiller. Orden har högt stilvärde, vardagliga vändningar är bannlysta. Blankversen präglas av väl avrundade perioder, där versgränserna som regel sammanfaller med syntaktiska gränser. En benägenhet att låta rollfigurerna formulera allmänna sentenser (oftast av etiskt innehåll) är typisk för Beskow. (Orvar Odd karakteriserade hans dramatik som »fortid i glacéhandskar»; Sturzen-Becker 1845 s. 112.) Göran Perssons replik till kungen är ett gott exempel på hur rollfigurerna inte så mycket talar till varandra utan mera *håller* tal:

Vet, lagens svärd är i en Konungs hand
Achillevs lans, som helar, der den sårar.
Tag efterdöme af din store fader,
I lugnets stunder mild, i faran kraftig.
En jernhand Statens tömmar föra bör,
Och sjelfva solens son blef dödens offer,
Då fadrens spann med veklig hand han förde.

Avvikelser från »naturlig» (prosa-)ordföljd är vanliga hos Beskow: »Nej, det är tid, från villan återvända.» – »Så skön ej nånsin/Jag dock dig sett.» etc.

Börjessons dialog är mycket personligt utformad och ger förutom blankversen prov på de mest växlande versmått och stilarter. Den tioradiga strofformen i scenen med Karin Månsdotter är ett av många exempel; somliga scener (särskilt mot slutet) är på prosa.

Det allra mest påfallande stildraget hos Börjesson är hans ordrikedom. Karin Månsdotters entréreplik »Ack, att jag dig har lyckats återfinna!» åtföljs av en sådan tioradig strof, som strängt taget inte säger något mer än detta. Samma slag av överflödande lyriska utgjutelser återkommer ideligen, och det dramatiska skeendet går förstås mycket långsamt.

Hos Börjesson behandlas versgränserna (pauserna vid radsluten) mycket friare än hos Beskow: här ser vi versgräns mellan adjektivattributet och dess huvudord (»det vara skall fördömd/Otacksamhet»), liksom mellan huvudverb och hjälpverb (»Nästa ögonblicket svara/På vårt ödes fråga skall», »Och broder Carl, som smekt och älskat, burit/Jag har på dessa armar»).

Dessa överklivningsexempel leder in på andra typiska stildrag hos Börjesson. De hopade epiteten är återkommande (»plundradt, sargadt, blottadt»). Avvikelser från »naturlig» ordföljd förekommer ymnigt, och i kombination med de långa perioderna och den fria behandlingen av versgränserna blir resultatet en text, som i många stycken rimligen måste ha varit mycket svår både att memorera och att framsäga. Ett ändå rätt kortfattat exempel på sådan snårighet erbjuder en av Karin Månsdotters repliker:

Nöd och död som lust och nöje
Blott vi dela få med dig,
Tacksam blick till Gud vi höje.

Ibland får ordföljden katastrofala följder för läsningen:

O, att vart hjerta här framför mig låge
Och i sitt blod jag spritta för mig såge!

De långa perioderna gör emellanåt innehållet svåråtkomligt, som i Göran Perssons varning för vad som hotar arvriket och reformationen:

Och fiende till båda först och sist
Är Hertigen – kungslysten af naturen,
Omvänd af kärleken till Katholik;
Med honom adeln, som blef Lutheran,
Att med er fader kyrkan plundra få,
Och med er bror affälling gerna blir,
Att kungamakten plundra få också.

Men Börjesson ger också prov på en laddad monologstil med mycket lös satsföning, späckad av tunga sakord, som i Nils Stures dödsmonolog:

Slut – tidigt, bittert slut! Bedragen – gäckad
På lifvets alla långa löften – fläckad
Min ära – ungdom sköflad – skördad,
Ej uppå ärans fält, o nej, lönnmördad!

Strindberg strävar medvetet efter en psykologiskt realistisk prosastil. I detta skiljer han sig från föregångarna. I den mer traditionellt utformade, »tamare» versupplagan av *Mäster Olof* (1876) hade han skrivit på knittelvers (liksom Bäckström i *En krona*); för *Erik XIV:s* syften har bara prosa kunnat komma i fråga. Den första dialogen mellan Erik och Göran Persson är effektiv, rapp och saklig: den består nästan enbart av huvudsatser, och adjektivattributen är få. Samtidigt ger denna dialogstil utrymme för tydlig karakterisering av den reflekterande, försjunkne Erik och den handlingskraftige Göran Persson.

Bildspråk. I Lidners dialogstil förekommer bilder sparsamt, ofta tämligen vardagliga (»sin uprors-fackla tänder»), någon gång mera högstämnda och (mer eller mindre väl) genomförda:

Det är ju detta blod, hvori behag Du funnit,
Som fäcktat för Dit namn och för Din ära runnit.

Den ädle kung vi möter i dramats början får en bjärt kontrast i det monster som i mordscenen utbrister:

Om lif jag, lik en Gud, åt döda kunde gifva,
Mit enda nöje blef at mörda och at lifva.

När stipendiaten Lidner på bl.a. detta sätt framställde kung Erik (och f.ö. även hertig Johan) som brottslig, föll det förstås inte den anstolte Gustav III i smaken.

Beskows bildrikedom är influerad av Tegnér men överdriven till ett manér där anhopningen av bilder tynger stilen – inte minst då liknelsen genomförs i detaljer. Karin Månsdotters sång är ett gott exempel på sådan bildträngsel:

Min framtid är en dröm ibland de döde,
En tårfull bild, som sig i svepning klär.
En fallen engel är mit hela öde
Och alt mit lif en flykt från Eden är.
Ej någon morgon blommans lif förnyar,
Som föll, i knoppning, under stormars hot.

De konkreta bilderna har genomgående högt stilvärde hos Beskow. När de på samma sätt genomförs i mindre pompösa sammanhang, som här i en dialog mellan älskande, blir resultatet en sliten schablon, torr och föga levande:

Min kärlek står
Lik en skeppsbruten på et skär, och darrar,
At du den rika, du en herrskarinna
Af stranden, dit hans hopp sig frelst,
Skall åter stöta honom ut på djupet.

Bildspråket hos Börjesson närmar sig ibland vardagsspråket: »flockar utaf missnöjd adel/Slå ned kring honom, som kring rofvet korpar»; »Jag huggit tag i dig med mina klor, [---] Jag suger fast mig vid ditt hjerta». Även en genomförd bild får här liv:

Idel ståtliga högdjur,
Som stå mig inom skothåll. Kunglig jagt!

Men när Börjesson låter den knivhugne Nils Sture ta till orda om sitt blod och sina sår, får det utnejslade bildspråket en sådan karaktär att Gerda Rydells kommentarer om »själstortyr» blir begripliga:

Det qväller re'n ur flera djupa brunnar;
Det beder er med röda, rörda munnar:
»Låt våra klara bäckar er försona;
De sista dropparne, o herre, skona!»

Strindbergs sätt att hantera sturemorden är dramaturgiskt originellt. De mer eller mindre melodramatiska blodbaden hos föregångarna ersätts här av kungens monologartade återgivande av skeendet; som katten kring het gröt. När Erik hos Beskow »synes i en häftig strid med sig sjelf» (hur nu detta skall se ut), försöker Strindberg i stället ge en inblick i denna strid genom repliker som bitvis för tankarna till en verbaliserad *stream of consciousness*.

Kungens bräcklighet och lynnighet understryks av den täta växlingen mellan högt och lågt i bilderna: bibelcitaten – de tjuvaktiga pigorna – barnskon – det förutbestämda ödet. När han återberättar skeendet, målar han också flera bilder av sig själv: det uppbrusande vildjuret (»Tänk den hunden ...»), esteten (»och fjäriln flög ut») och det överkänsliga nervvraket (»Det där tålde jag inte vid ...»).

Ordval. De fyra författarna har mycket olika förhållningssätt till de historiska fakta som utgångspunkt: Beskow är samvetsgrann, de övriga mer eller mindre självständiga. Något utpräglat historiskt sinne för språket ger emellertid ingen av dem prov på; de tillgriper inga arkaismer eller andra sätt att ge dialogen ålderdomlig prägel.

I samtalen mellan kungen och Göran Persson använder den senare olika tilltalsord hos de fyra dramatikererna. Skillnaden gäller i någon mån stilläge men framför allt historieskrivning: »Monark»/»dyre Kung» (Lidner); »o Konung» (Beskow); »min Konung» (Börjesson); »du» (Strindberg).

Interjektioner som »Ack!», »Ah!», »Ha!», »Hm!», »O!» är frekventa hos alla utom Strindberg. Det flitiga apostroferandet »Gud!» (med varianter) är typiskt för Lidner.

I scenen med Karin Månsdotter väljer Strindberg närmast programmatiskt ord med lågt stilvärde; dessa är högfrekventa på ett sätt som saknar motstycke hos de äldre dramatikererna (»svetten», »småkräk», »lullull», »jättorna»).

Avslutning

Strindbergs ställning som dramatikers förnyare har kommit att främst studeras och värderas från litteratur- och teaterhistorisk synpunkt. Som komplement härtill belyser den föreliggande undersökningen i korthet syntax, bildspråk och ordval hos Strindberg och några av hans föregångare. Jämförelserna visar hur Strindberg också stilistiskt och språkligt framträder som nyskapare av det svenska historiska dramat.

Källor

- von Beskow, Bernhard, 1827: Erik XIV. En dramatisk dikt, Första Afdelningen: Erik Konung. Stockholm.
Börjesson, Johan, 1846: Erik den fjortonde. Första afdelningen. Sorgespel i 5 Akter. Stockholm.
Lidner, Bengt, 1932: Erik XIV. Sorgspel i fem Öppningar. I: Samlade skrifter. 1. Stockholm. S. 221–315.
Strindberg, August, 1919: Erik XIV. Skådespel i fyra akter. I: Samlade skrifter. 31. Stockholm. S. 279–399.

Litteratur

- Ek, Sverker, 1967: Gustavianska tiden. I: Ny illustrerad svensk litteraturhistoria. Del 2. 2:a uppl. Stockholm. S. 307–576.
Liljestrand, Birger, 1976: Strindbergs Mäster Olof-dramer. En studie i 1800-talets dramapåk. Del 1. (Acta Universitatis Umensis 10.) Umeå.
Liljestrand, Birger, 1980: Strindbergs Mäster Olof-dramer. En studie i 1800-talets dramapåk. Del 2. (Acta Universitatis Umensis 30.) Umeå.
Molin, Nils, 1931: Shakespeare och Sverige intill 1800-talets mitt. En översikt av hans inflytande. Göteborg.
Nordensvan, Georg, 1918: Svensk teater och svenska skådespelare från Gustav III till våra dagar. Del 2. Stockholm.
Ollén, Gunnar, 1982: Strindbergs dramatik. 4:e uppl. Stockholm.
Rydell, Gerda, 1928: Adertonhundratalets historiska skådespel i Sverige före Strindberg. Stockholm.
Schück, Henrik, 1935: Sveriges litteratur intill 1900. Del 1. Uppsala.

Sturzen-Becker, O. P., 1845: Den nyare svenska skön-litteraturen och tidnings-pressen.
Kjöbenhavn.

Tigerstedt, E. N., 1971: Svensk litteraturhistoria. 4:e uppl. Stockholm.

Törnqvist, Egil, 2001: Det talade ordet. Om Strindbergs dramadialog. Stockholm.

Warburg, Karl, 1912: Lidner, Bengt. I: Nordisk familjebok, ny uppl. bd 16. Sp. 385-
390.